

dr hab. Renata Kucharzyk, prof. IJP PAN
Instytut Języka Polskiego PAN
al. Mickiewicza 31, 31-120 Kraków

Kraków, 9 listopada 2020 r.

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

mgr Katarzyny Sturmowskiej-Hinc

pt. *Frazeologia gwarowa a kultura Kociewia,*

napisanej pod kierunkiem dr hab. Marii Pająkowskiej-Kensik

Rozprawa doktorska będąca przedmiotem recenzji dotyczy frazeologii gwarowej – tematu obszernego, wieloaspektowego, trudnego do zbadania ze względu na właściwą kulturze ludowej oralność. Pomimo pewnej intensyfikacji prac nad frazeologią gwarową w kilku ostatnich dziesięcioleciach, stopień jej opracowania wciąż jest niewystarczający. Z uznaniem należy zatem przyjąć pojawienie się pracy podejmującej zagadnienie wielosegmentowych jednostek leksykalnych obecnych w gwarach. Co należy podkreślić, Wielkopolska jest terenem szczególnie słabo zbadanym pod tym względem. Niniejsze opracowanie wypełnia więc tę lukę badawczą w zakresie jednego jej regionu – Kociewia.

Recenzowana dysertacja liczy 210 stron, składa się z pięciu głównych części. Całości dopełniają dodatki w postaci uwag końcowych, bibliografii, streszczeń w języku angielskim i niemieckim oraz indeksu omówionych związków frazeologicznych.

Kompozycja pracy jest przejrzysta, zawartość kolejnych części zasadniczo odpowiada temu, co sygnalizują ich tytuły. Wielostopniowy podział poszczególnych rozdziałów, opatrzenie każdej części właściwym tytułem sprawiają, że praca ma logiczną strukturę, i korzystnie wpływają na odbiór treści. Duże znaczenie ma zwłaszcza *Indeks związków frazeologicznych i przysłów gwary kociewskiej*, który ułatwia korzystanie z pracy i umożliwia szybkie dotarcie do interesujących nas jednostek.

Pracę otwiera obszerny *Wstęp*, na który składa się pięć części: *Uwagi wstępne*, *Przedmiot i cel pracy*, *Metody badań*, *Charakterystyka terenu badań* oraz *Współczesna*

sytuacja językowa na Kociewiu. Trzeba zaznaczyć, że Autorka zapowiada pojawienie się podrozdziału 1.6. (s. 6), ale taki w pracy nie występuje.

Ze *Wstępu* dowiadujemy się, że mgr Katarzyna Sturmowska-Hinc przedmiotem naukowego oglądu czyni dyferencyjne jednostki frazeologiczne występujące w gwarach Kociewia i rozpatruje je w perspektywie kulturowej i etnolingwistycznej. Ma to przynieść odpowiedź na pytanie, „ile faktów etnograficznych tkwi we frazeologii” (s. 7).

Materiał podlegający analizie pochodzi ze źródeł drukowanych: słowników, opracowań naukowych, popularnonaukowych, prac o charakterze etnolingwistycznym oraz niewielkich utworów literackich. Badane jednostki pochodzą także z materiałów rękopiśmiennych oraz od samej Autorki, będącej autochtonką. Jest to obszerny zbiór, liczący ponad 1200 jednostek frazeologicznych (s. 6). W dalszej części pracy pojawiają się inne informacje: że tych jednostek jest około 1300 (s. 53) albo 1351 (tak podano w rozdziale pt. *Frazeologia kociewska w ujęciu ilościowym* (s. 143)). Można wnosić, że baza materiałowa w trakcie pisania pracy się rozrastała. Należałoby w takiej sytuacji jednak podawane wielkości weryfikować. Najstarsze omawiane jednostki frazeologiczne zostały wyekscerpowane z XIX-wiecznego słownika, a najpóźniejsze – z prac opublikowanych w XXI wieku, przy czym większość zbioru jest datowana na XX wiek.

W analizie gwarowych frazeologizmów Autorka wykorzystuje metodologię badań wypracowaną dla frazeologii języka ogólnego. Ponieważ interesują ją relacje pomiędzy zasobem frazeologicznym a kulturą ludową, sięga po metody wypracowane przez lingwistykę kulturową. W opisie materiału wykorzystuje także metody statystyczne.

Wstęp przynosi również opis terenu badań z informacjami na temat historii, geografii i demografii Kociewia. Część wstępną zamyka omówienie sytuacji językowej na Kociewiu. W tym podrozdziale mgr K. Sturmowska-Hinc przedstawia cechy gwary kociewskiej. Nie jest to systemowe omówienie gwary w czystej postaci, ale prezentacja tego, co współcześnie można zarejestrować w mowie mieszkańców kilkunastu wsi kociewskich, w których Autorka przeprowadziła badania. Zabrakło w tej części informacji na temat tego, które cechy są typowe dla gwar kociewskich, a które mają zasięg o wiele szerszy, niekiedy ogólnogwarowy. Wydaje się, że Autorka za dyferencyjnie kociewskie uważa wszystkie cechy gwarowe, które kiedyś występowały w mowie mieszkańców Kociewia. Wskutek tego w pracy pojawiają się niezręczne sformułowania, błędne z perspektywy językoznawczej. Przykładowo, Autorka do leksyki „pochodzenia kociewskiego” zalicza m.in. wyrazy: *ajnfach, balija, bryle, bulwa, chwatko, mućka, nazad, rychtych, wyro, ździebko* (s. 17). Wymienione leksemy to wyrazy różnej proveniencji (germanizmy, wyrazy rodzime) oraz o zróżnicowanej charakterystyce

stylistyczno-odmianowej (wyrazy gwarowe o zasięgu wcale nie ograniczonym do Kociewia, wyrazy slangowe, wyrazy ogólnopolskie itd.). W tym kontekście w podrozdziale 1.5. brakuje odniesień do choćby wybranych pozycji z bogatej literatury przedmiotu dotyczącej przełączania kodu czy sytuacji socjolingwistycznej na współczesnej wsi polskiej.

Rozdział drugi przynosi bardzo szczegółową charakterystykę źródeł, z których pozyskano analizowany materiał. Omówione zostały zbiory leksyki kociewskiej, pozycje literackie pisane gwarą, teksty gwarowe oraz teksty kultury, do których Autorka zalicza głównie opracowania o charakterze etnograficznym. Przy każdej omawianej pozycji Doktorantka wymienia, jakie frazeologizmy wyekscerpowwała z tych źródeł.

Kolejny rozdział pracy jest poświęcony zagadnieniom z zakresu frazeologii gwarowej. Przedstawiony stan badań pokazuje, że Doktorantka dobrze zna prace poświęcone tej problematyce w wycinku dotyczącym polskiego obszaru dialektalnego. W tej części zostały też zreferowane ustalenia teoretyczne dotyczące frazeologii w ogóle. Autorka nie ogranicza się do przedstawienia polskiej myśli teoretycznej, ale odwołuje się również do prac niemieckich językoznawców. Trochę dziwi fakt, że wkład Stanisława Skorupki do polskiej frazeologii jest przedstawiony po dokonaniach Andrzeja M. Lewickiego (s. 51). Naturalna byłaby kolejność odwrotna. W tej części pracy znajduje się podrozdział 3.3. *Zakres i charakterystyka materiału*, który w części powiela informacje zawarte we *Wstępie*. Informacje na temat przedmiotu badań należałoby umieścić w jednym miejscu.

W następnym podrozdziale (3.4) Autorka omawia cechy gwarowych jednostek frazeologicznych. Stwierdza, że: „gwarowe jednostki frazeologiczne wykazują cechy szczególne, takie jak polileksykalność, stabilność, obrazowość, idiomatyczność, leksykalizację i reprodukowalność, pomiędzy którymi istnieje ścisły związek. Warto też zwrócić uwagę na wariantowość i ekspresywność” (s. 54).

Trudno się z tym zgodzić, cechy te bowiem przypisać można wszystkim związkom frazeologicznym, nie tylko gwarowym. Przy wyliczaniu cech konstytuujących frazeologizmy, należałoby przywołać literaturę przedmiotu. Widać bowiem wyraźne inspirowanie się autorki niemiecką myślą teoretyczną w tym zakresie.

Jedną z obszerniejszych części trzeciego rozdziału stanowi opis relacji między frazeologią a kulturą Kociewia. Notabene, należałoby zmienić tytuł podrozdziału. Bardziej adekwatny niż *Frazeologia a etnografia Kociewia* byłby *Frazeologia a kultura ludowa Kociewia*. Podrozdział o wyraźnym etnolingwistycznym nachyleniu przynosi wiele ciekawych informacji na temat tego, jak w związkach frazeologicznych odzwierciedlają się

fakty kulturowe, ludowa wizja świata czy stereotypowe postrzeganie ról członków wiejskiej społeczności. Rozdział trzeci kończy opis sposobu prezentacji materiału frazeologicznego.

Zasadniczą część pracy stanowi rozdział czwarty, w którym mgr K. Sturmowska-Hinc omawia związki frazeologiczne występujące w gwarach Kociewia. Doktorantka przyjmuje szerokie rozumienie frazeologii i włącza do analizy – oprócz związków frazeologicznych w tradycyjnym rozumieniu – także przysłowia, porównania frazeologiczne, terminy i nazwy. Autorka systematyzuje materiał w oparciu o dwa kryteria: gramatyczno-semantyczne i kulturowe. Materiał w tych zbiorach nie dubluje się. W pierwszym zbiorze znalazły się te frazeologizmy, w których – zdaniem Autorki – nie widać wyraźnych odniesień kulturowych, jednak omawia te jednostki, ponieważ mają charakter dyferencyjnie gwarowy. Autorka dzieli je, nawiązując do frazeologicznych koncepcji Andrzeja M. Lewickiego, na frazy, zwroty, wyrażenia rzeczownikowe, wyrażenia określające oraz wskaźniki frazeologiczne. Niektóre z wymienionych w tej części frazeologizmów w moim odczuciu z powodzeniem można przenieść do drugiej części tego rozdziału, w której omawia się jednostki z wyraźnymi odniesieniami kulturowymi. Ta sytuacja dotyczy m.in. fraz wykrzyknikowych *do paralusza* czy *do smantka* (s. 69), w których pojawiają się nazwy demonów zła (por. R. Dźwigoł, *Polskie ludowe słownictwo mitologiczne*, Kraków 2004, s. 110, 120). Mogłyby więc być wykazane i omówione w podrozdziale zawierającym frazeologizmy odnoszące się do religijności lub do wierzeń i przesądów.

W tym rozdziale Autorka omawia również gwarowe związki frazeologiczne w relacji do ogólnopolskich, akcentując przede wszystkim różnice – zarówno na poziomie formalnym, jak i semantycznym. Poświęca też uwagę zapożyczeniom frazeologicznym, wyłącznie z języka niemieckiego, co jest naturalne, bo wpływy niemieckie na tym terenie były bardzo silne.

Dalsza część czwartego rozdziału przynosi prezentację frazeologizmów kluczowych z punktu widzenia tematu rozprawy, a mianowicie tych pozostających w ścisłej korelacji z szeroko rozumianą kulturą. Autorka drobiazgowo dzieli zebrany w tym miejscu materiał na wiele podgrup powiązanych z różnymi sferami kultury. Największą grupę stanowią związki frazeologiczne „ukierunkowane antropologicznie”, nawiązujące do takich aspektów życia człowieka, jak m.in. zachowanie, wygląd zewnętrzny, stan fizyczny i emocjonalny, charakter. Każdy z tych aspektów jest omówiony w osobnym podrozdziale. Nie widzę jasnego kryterium, na podstawie którego udało się Autorce wyodrębnić dwa osobne zbiory frazeologizmów odnoszących się do charakteru człowieka (s. 93–95) i frazeologizmów odnoszących się do cech psychicznych człowieka (s. 95). Te dwa zbiory należałoby połączyć.

Wśród frazeologizmów mających odniesienia kulturowe mamy omówione też frazeologizmy utrwalające fakty z historii regionu, jednostki nawiązujące do geografii Kociewia, materialnego i niematerialnego dziedzictwa regionu. Nie przytaczam tu wszystkich wymienionych grup frazeologizmów, ponieważ jest ich dużo i są nader drobiazgowo wydzielone. Widać wyraźnie, że niektóre grupy się zazębiają i podział nie zawsze jest klarowny, ale w przypadku materiału leksykalnego zawsze pojawiają się takie trudności, trudno bowiem w języku wskazać ostre, wyraźne delimitacje.

Autorka do rozważań włącza także zagadki, rymowanki i wyliczanki dziecięce, które warto rozpatrywać w kontekście kulturowym, jednak budzi wątpliwości zaliczenie ich do zbioru frazeologizmów. Ten najobszerniejszy rozdział pracy dopełnia omówienie powiedzeń i porzekadeł, choć Autorka nie precyzuje, jak rozumie te terminy i co było kryterium pozwalającym na wydzielenie tych dwóch grup. Dodam, że pojawia się też quasi-termin „powiedzenia przysłowiowe”, co jeszcze bardziej zaciemnia obraz.

Piąty rozdział przynosi analizę wyekscerpowanych frazeologizmów w aspekcie statystycznym, aksjologicznym i jako środka stylizacji gwarowej. Sugerowałabym, ze względu na dużą rozpiętość tematyczną, by nie łączyć tak różnorodnych kierunków analizy w jednym rozdziale. Trzeba też zauważyć, że w rozważaniach o stylizacji gwarowej uderza brak odwołania do pracy Stanisława Dubisza *Stylizacja gwarowa w polskiej prozie trzydziestolecia powojennego: nurt ludowy w latach 1945–1975* (Wrocław 1986), która przynosi ważne rozstrzygnięcia metodologiczne.

W podsumowaniu Autorka podkreśla, że badanie frazeologii nie jest możliwe bez uwzględnienia czynnika kulturowego. Korelacja pomiędzy zasobem frazeologicznym a kulturą konkretnej zbiorowości ludzkiej jest bezsprzeczna i dobrze się stało, że powstała praca w całości poświęcona omówieniu tych powiązań.

Z zauważonych niedociągnięć chcę wskazać, że zdarza się Autorce zaliczyć do związków frazeologicznych struktury językowe, które nie mieszczą się w obrębie frazeologii, nawet tej *sensu largo*. Takie wątpliwości można mieć do części wyrażań, np. *świńskie mięso* ‘wieprzowina’ (s. 24, 44) – notabene to wyrażenie pojawiające się dwukrotnie w części wstępnej pracy nie jest przedmiotem omówienia w zasadniczej, analitycznej jej części; *na przedómku* ‘przed progiem, przed wejściem do domu’ (s. 24, 78), a *przeddomek* w jednym ze znaczeń to ‘przestrzeń przed wejściem do chaty’ (B. Sychta, *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej*, t. 3, s. 38); *brika dwusiadankowa* ‘powóz z dwoma siedzeniami’ (s. 60, 106); *brika trzysiadankowa* ‘powóz z trzema siedzeniami’ (s. 60, 106).

Zwrot *być zwyczajnym* ‘być przyzwyczajonym’ (s. 24, 73) to też nie jest związek frazeologiczny, ponieważ nie można wskazać żadnej wartości naddanej w stosunku do sumy znaczeń komponentów. Przymiotnik *zwyczajny* jest odnotowany w *Słowniku języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego m.in. w znaczeniu ‘przyzwyczajony do czegoś, obyty z czymś’. Podobnie wątpliwości można mieć co do frazy *ograszka/ograżka kogoś bierze* ‘ktoś dostaje tzw. febry, czyli gorączki z dreszczami’(s. 32, 38, 71), ponieważ *brać* w jednym ze znaczeń to ‘zaczynać przejawiać się w czymś organizmie lub psychice’ (*Wielki słownik języka polskiego* pod red. P. Żmigrodzkiego), zatem tu też nie ma mowy o znaczeniu naddanym, niewynikającym ze znaczeń komponentów wchodzących w skład tej struktury. Do frazeologii włączone jest również zdanie *Co tu/tam je łós/luz?* ‘co się dzieje’ (s. 32, 35, 86), a tu mamy do czynienia z kalką z języka niemieckiego. Podobnych przykładów można wskazać więcej.

Kilka innych szczegółowych uwag polemicznych:

s. 23: „Geografię frazeologizmu zawarł Sychta niekiedy w samym związku frazeologicznym, np. *mowa jak z Bobowa*” – w rzeczywistości nazwa miejscowa pojawiająca się jako komponent frazeologizmu nie stanowi informacji o jego zasięgu geograficznym.

s. 60: „Zwierzętami określano też ludzi, szczególnie akcentując ich wiek”; s. 62: „Niektóre jednostki w swym składzie zawierają odpowiednie desygnaty charakterystyczne dla kultury ludowej” – jest oczywiste, że w obu przykładach chodzi o nazwy (zwierząt, desygnatów). Stosowanie podobnych skrótów myślowych, co w recenzowanej pracy zdarza się często, jest błędem logicznym i utrudnia zrozumienie sensu wypowiedzi.

s. 71–72: W podrozdziale 4.1.2. omawiającym zwroty frazeologiczne właściwe gwarom kociewskim wymieniono kilka jednostek, które bez wątpienia są frazami i powinny się znaleźć w innym miejscu pracy, np. *gapa narobięła (komuś) w keszań* ‘ktoś się skompromitował’, *kret pod (kimś) ryje* ‘ktoś niedługo umrze’, *zołóndek sia (komuś) zwiija* ‘ktoś jest głodny’.

s. 75: „połączenia frazeologiczne o charakterze nominalnym mają w dialekcie kociewskim postać szeregów rzeczownikowych” – stwierdzenie nieprawdziwe, ponieważ w wymienionych tam przykładach przeważają rzeczowniki z przydawką przymiotną, co więcej, nie ma ani jednego przykładu szeregu rzeczownikowego.

s. 103: „Dyferencyjne leksemy gwarowe zajmują poczesne miejsce w zasobach leksykalnych gwar i dialektów zarówno w sferze jego leksykalizacji, jak i reprodukowalności” – po pierwsze, nie wiadomo, do czego odnosi się zaimek *jego*, po drugie, narzuca się pytanie, jak Doktorantka rozumie leksykalizację i reprodukowalność.

Jeżeli chodzi o język pracy, to Autorka czasami odchodzi od stylu naukowego w stronę stylu popularnonaukowego, niekiedy publicystycznego, a nawet potocznego (np. „bo ziemia była tak słaba” (s. 60), „losy pomorskiej rodziny (...) opowiada autor stylem spokojnym i rzeczowym” (s. 153)).

Autorka nie ustrzegła się pewnych, trzeba dodać dość licznych, błędów i niezręczności stylistycznych. Poniżej przedstawiam tylko niektóre z zauważonych usterek językowych: niezgodne z normą stylistyczną użycie czasownika *posiadać* (np. s. 21, 22, 64, 69), stosowanie formy *odnośnie czegoś* zamiast *odnośnie do czegoś* (s. 9), niepoprawna składnia czasownika *okazać się* (zamiast *coś okazuje się jakies* pojawia się *coś okazuje się być jakies* (s. 168)), posługiwanie się wyrażeniem *przy pomocy* zamiast *za pomocą* (s. 61); błędne użycie zaimka („czyniąc ich hasłami słownikowymi” – powinno być: czyniąc *je*, ponieważ zaimek odnosi się do związków frazeologicznych (s. 24)).

Warto zauważyć, że Autorce, podejmującej naukową refleksję nad frazeologizmami, zdarzają się błędy frazeologiczne (por np. na s. 13. pojawia się sformułowanie „... spycha gwarę na dalszy tor” – klasyczna postać frazeologizmu to *odstawić kogoś na boczny tor*, który to zwrot, nawet użyty poprawnie, nie powinien się pojawić w stylu naukowym).

Zwracają też uwagę błędy interpunkcyjne (stawianie przecinka przed *czy* funkcjonującym jako spójnik i łączącym zdania współrzędne lub ich części, np. s. 9, 19, 66), nieoddzielanie przecinkiem spójnika zespolonego *zarówno, jak* (np. s. 6, 46, 66), pomijanie przecinka przy imiesłowowych równoważnikach zdania (np. s. 42, 59), nieoddzielanie przecinkiem dopowiedzeń (np. „opisania jednostek frazeologicznych w tym paremii”, s. 169). Pojawiają się też uchybienia ortograficzne, por. np. wielkie litery w tytule książek: *Mały Słownik Gwar Polskich* (s. 12), *Wesele Kociewskie* (s. 152), nieuzasadniona pisownia z dywizem: nie-językoznawca (s. 23).

Zdarzają się również pewne przeoczenia w wykazie literatury przedmiotu. Brak w bibliografii kilku prac wymienionych w przypisach, np.:

s. 11: B. Kreja, O nazwie Kociewie, [w:] Kociewie II, nr 17, Gdańsk 1992, s. 15–17.

s. 50: H. Ziebart, 2000, Phraseologie im Fremdsprachenunterricht Deutsch, [w:] A. Kątny, K. Hejwowski (red.), Problemy frazeologii i leksykografii, Olecko 2000, s. 76–98.

s. 55: A. Häcki-Buhofer, Psycholinguistik der Phraseologie, [w:] N.F. Bravo, I. Behr, C. Rozier, Phraseme und typisierte Rede, Tübingen 1999, s. 63–75.

s. 152: M. Pająkowska-Kensik, O gwaryzmach w powieści Bolesława Eckerta „Saga kociewska”, *Linguistica Bidgostiana* 2004, s. 116–121.

s. 154: J. Wójtowicz, *Dialektyzacja – sztuka niełatwa*, *Prace Filologiczne XXV*, Warszawa 1974, s. 507–512.

Niezaprzeczalną wartością pracy jest zebranie i omówienie związków frazeologicznych, których znaczna część wcześniej nie została zauważona przez badaczy języka Kociewia. Autorka zadała sobie trud, aby wydobyć rozproszone w różnych źródłach, nieraz pojedyncze frazemy (świadomie używam tego terminu, gdyż niektóre z analizowanych jednostek nie spełniają definicyjnych wymogów frazeologizmu), po to by przedstawić możliwie szeroki obraz kociewskiej frazeologii. Jest to tym ważniejsze, że gwary Wielkopolski, jak już wspomniałam, należą do najslabiej opracowanych w zakresie obecności i funkcjonowania wielosegmentowych jednostek leksykalnych. Praca mgr Katarzyny Sturmowskiej-Hinc poszerza zatem jak dotąd niezbyt liczny zbiór publikacji poświęconych frazeologii gwarowej z terenu Wielkopolski. Analiza frazeologizmów w perspektywie lingwistyczno-kulturowej wzbogaca wiedzę nie tylko o zasobie leksykalnym gwary, lecz także niesie informacje o realiach tradycyjnej wsi kociewskiej. Trzeba też podkreślić, że bardzo wyraźnie widać, iż Autorce bliska jest kultura Kociewia we wszystkich jej przejawach, z gwarą regionu na pierwszym miejscu.

Moja ocena przedstawionej do recenzji rozprawy doktorskiej Katarzyny Sturmowskiej-Hinc jest pozytywna, a wskazane wcześniej zastrzeżenia nie stanowią podstawy do zakwestionowania jej wartości. Mają na celu wskazanie obszarów, w których można tę pracę udoskonalić.

Konkluzja

Opiniowana rozprawa spełnia wymogi stawiane dysertacjom doktorskim w „Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki” z dn. 14.03.2003 r. (z późniejszymi zmianami) i może być podstawą do dalszych etapów przewodu doktorskiego.